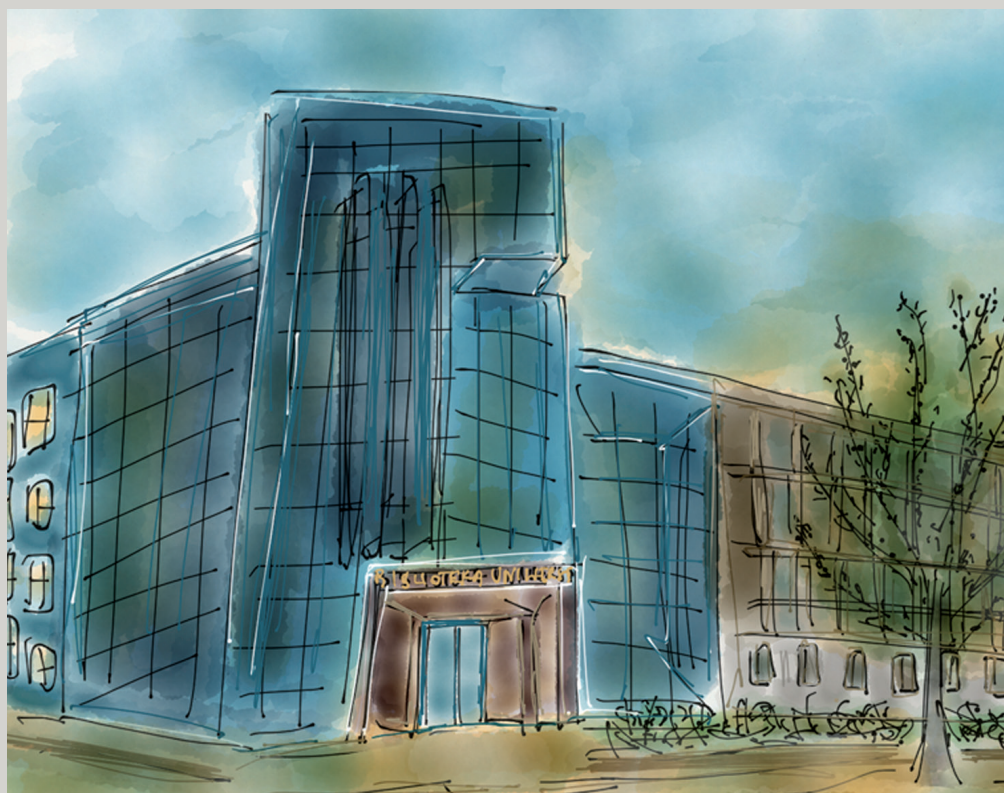

Od przeszłości do teraźniejszości

Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego

1945–2015

Uniwersytet
ŁÓDZKI

W WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Kolekcje cymeliów i rezerwy w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego

Abstract: The Cymelia and Rezerwa Special Collections in The Library of Łódź University

The authoress presents the Library collections of books named Cymelia and Rezerwa.

The Cymelia holdings are valuable for their artistic aspects. Some books were illustrated by famous artists and/or published by reputable artistic publishing houses in the XIX and the XX century. Among them, there are also unique prints considering their historical importance. The Cymelia holdings also include the collection of Lodziana (books about Łódź).

The Rezerwa collection (Reserve) contains the so-called prohibita (restricted documents) separated from the main library holdings at the end of the 40s. of the XX century by order of the Ministry of Higher Education and Science.

The collection includes documents from 1918 to 1990 published in the country and in exile: documents published before the Second World War; emigration documents published after 1939; materials from 1945 to 1990, inconvenient for the Polish government and published in samizdat. The authoress describes the genesis of the collection and some restrictions preventing the readers of the Library of Łódź University from using the items from these collections.

1. Księgozbiór cymeliów

Historia powstania kolekcji

W bibliotekarskim piśmiennictwie naukowym określenia cymelia i cymelia¹ są używane zamiennie i oznaczają rzadkie zbiory, cenne ze względu na: wartość artystyczną, wartość historyczną, formę czy pochodzenie. Cymelia, wyłączone najczęściej z głównych zasobów biblioteki, udostępniane są na szczególnych zasadach z uwagi na konieczność ich specjalnej ochrony.

* Mgr Barbara Saletra, Oddział Zbiorów Specjalnych BUŁ.

¹ Obecnie w BUŁ obowiązuje nazwa cymelia.

W początkowym okresie istnienia Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego (BUŁ), wobec dużych trudności lokalowych, personalnych i finansowych, wyodrębnienie zbiorów specjalnych, w tym cimeliów, odsunięto na dalszy plan². Pod koniec lat 50. XX w. cymelia wydzielono w zbiorach każdej sekcji Oddziału Zbiorów Specjalnych (OZS). Te cenne jednostki biblioteczne przechowywane są nadal w sekcjach OZS. Są to: unikatowe zbiory kartograficzne, ikonograficzne, rękopisy, muzykalia i stare druki.

Wydawnictwa opublikowane po 1800 r., niekwalifikujące się do żadnej z ww. kategorii zbiorów specjalnych, tworzą w BUŁ odrębną kolekcję cimeliów. Bezpośredni związek z jej powstaniem miało ukazanie się publikacji Andrzeja Banacha *Polska książka ilustrowana 1800–1900*, Kraków 1959. W książce zamieszczono bibliografię 1000. najcenniejszych ilustrowanych poloników, obejmującą wydawnictwa zwarte i ciągłe z oryginalną grafiką, drzeworytami, miedziorytami, litografiami i innymi technikami druku artystycznego, stosowanymi przez ilustratorów w XIX w.

Lektura publikacji Banacha zainspirowała kierownictwo Biblioteki do wyodrębnienia z księgozbioru magazynowego wymienionych przez autora wydawnictw ilustrowanych.

230

Ze względu na zły stan zachowania i niekompletność ilustracji w wielu przeglądanych drukach zdecydowano o ich przeniesieniu i udostępnianiu, w celu lepszej ochrony, w Sekcji Ikonografii OZS. Każdy wybrany egzemplarz opatrzone przy sygnaturze inwentarzowej stemplem o treści „CIMELIA” i nadano mu kolejny numer w obrębie kolekcji. Ze *Sprawozdań Sekcji Ikonografii* wynika, że od stycznia 1969 r. do czerwca 1974 r. udostępniono w Czytelnii Ikonografii 1684 wol. cymeliów³.

W pierwszej połowie lat 70. XX w. zbiory ikonograficzne znacznie się powiększyły i zaistniała konieczność znalezienia dla cimeliów w Bibliotece innego miejsca.

W lipcu 1974 r. kolekcję umieszczono na kilku środkowych piętrach magazynu głównego za kratami zamykanymi na klucz razem z prohibitami, nazwanymi w Bibliotece rezerwą (Rez.)⁴ – „niepoprawną” poli-

² *Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi za lata 1945–47*, s. 24: „[...] nie powstał dotychczas osobny dział pracy poświęconej zgromadzonym zbiorom specjalnym”.

³ *Sprawozdania Sekcji Ikonografii OZS za l. 1969–1974*, [mpis powiel.]. Od 1968 r. „[...] w Czytelnii Ikon. [ografii] [...] udostępniano prócz zbiorów właściwych także przechowywane w Sekcji cimelia tj. polskie wydaw.[nictwa] ilustrowane z XIX w.”

⁴ *Sprawozdanie Sekcji Ikonografii OZS za 1974 r.*, [mpis powiel.] oraz hasło *Cimelia*, [w:] *Encyklopedia Wiedzy o Książce*, Wrocław: Ossolineum, 1971 szp. 411: „Niekiedy w bibl. pol. tworzy się z C.[cimeliów] osobne działy, podobnie jak za granicą działy „rzadkich książek” (np. w Związku Radzieckim) lub „rezerwy” (we Francji, Belgii)”.

tycznie literaturą emigracyjną i drukami zawierającymi krytykę ówczesnych władz.

Zbiory cymeliów i rezerwy przechowywano w ten sposób w magazynie głównym Biblioteki do końca września 2006 r. Udostępniano je tylko na miejscu, w Czytelni Głównej. Po przemianach politycznych w 1989 r. z cymeliów i rezerwy mogą korzystać, zgodnie z Procedurami postępowania ze zbiorami cymeliów w BUŁ i Regulaminem udostępniania zbioru cymeliów w BUŁ, pracownicy naukowcy, studenci zbierający materiały do prac magisterskich, na podstawie pism od promotorów oraz inni czytelnicy „w celach naukowych, dydaktycznych i wystawieniowych”.

W nowym gmachu, oddanym do użytku czytelników w październiku 2006 r., przeznaczono na magazyn i czytelnię zbiorów cymeliów i rezerwy dwa klimatyzowane pomieszczenia.

Prezentacja wybranych publikacji ze zbioru cymeliów

Na koniec 2013 r. kolekcja cymeliów liczyła ponad 4500 tytułów wydawnictw zwartych i około 900 tytułów wydawnictw ciągłych i obejmowała:

- polonika wydane po 1800 r., cenne ze względu na wartość historyczną, ze szczególnym uwzględnieniem druków konspiracyjnych z okresu polskich powstań narodowych oraz II wojny światowej;
- polonika ukazujące się z uwagi na cenzurę poza granicami Polski w latach 1945–1989,
- druki drugiego obiegu, wydawane w kraju poza cenzurą w latach 1976–1990;
- łodziana – wydawnictwa dotyczące miasta i regionu łódzkiego;
- druki ilustrowane przez znanych malarzy i ilustratorów książek;
- wydawnictwa artystyczne uznanych oficyn drukarskich działających w kraju i poza Polską;
- druki bibliofilskie wydane w XX i XXI w.;
- pierwodruki utworów najwybitniejszych pisarzy polskich;
- publikacje cenne ze względu na swoją proveniencję;
- niekonwencjonalne formy wydawnicze: druki miniaturowe, zwój w kapsule, wydawnictwa o nietypowych oprawach.

Cymelia cenne ze względu na wartość historyczną, wśród nich: druki związane z polskimi powstaniem narodowymi, wydane w XIX w.:

- *Tadeusz Kościuszko jego odezwy i raporta [...] odnoszące się do powstania narodowego 1794 r., t. 1, Księgarnia Luxemburska, Paryż 1871;*

- Józef Straszewicz⁵, *Les Polonais et les Polonaises de la révolution du 29 novembre 1830, ou Portraits des personnes [...]*, Paris, impr. et fonderie de A. Pinard 1832;

- biogramy wraz z portretami stu uczestników i uczestniczek powstania listopadowego, wykonanymi techniką litografii. Egzemplarz z kolekcji cimeliów pochodzi ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Rapperswilu;

- Józef Dąbrowski⁶, *Rok 1863* [wyd. pod pseud.] J. Grabiec w *pięćdziesiątą rocznicę* [wybuchu powstania styczniowego], nakł. Z. Rzepeckiego, Poznań 1913.

W przedmowie autor wyjaśnia: „cytaty z pism ówczesnych oraz znaczna część ilustracji, zamieszczonych w tekście, czerpane są z bogatej skarbnicy Muzeum Narodowego w Rapperswilu. Ilustracje dobierał i zestawiał [...] Stanisław Zieliński”⁷.

W kolekcji zgromadzono również 10 konspiracyjnych druków ciągłych z powstania styczniowego. Szczególnie interesujący, ze względu na informacje o walkach w regionie łódzkim, jest wydany przez Komitet Centralny Narodowy w Warszawie w 1863 r. periodyk „Wiadomości z Pola Bitwy”. W zbiorach cimeliów znajduje się 12 numerów tego czasopisma. W numerze 5., z 14 marca, zamieszczono informacje opisu bitwy powstańców z Rosjanami w miejscowości Dobra, położonej kilkanaście km od Łodzi.

232

Do cennych cimeliów ze względu na wartość historyczną należą także **periodyki wydawane na terenie Chin, w Harbinie**⁸, przez Polaków pracujących przy budowie kolei wschodniochińskiej w pierwszej połowie XX w. W kolekcji znajduje się pięć poniżej wymienionych tytułów czasopism harbińskich. Najstarszy rocznik pochodzi z 1917 r.:

- „Daleki Wschód”, roczniki za lata: 1933, 1934, 1936,
- „Listy Polskie z Dalekiego Wschodu 1917”,
- „Pamiętnik Harbiński” 1924,
- „Tygodnik Polski” 1924–1925, 1928–1939,
- „Listy Harbińskie” 1931, 1932 (ryc. 1).

⁵ J. Straszewicz (1801–1838) ziemianin, członek Rządu Centralnego Polskiego dla Litwy i Żmudzi w 1831 r., emigrant, historyk powstania listopadowego, wydawca. *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa 2006, t. 44, s. 223–225.

⁶ J. Dąbrowski (1876–1926) prawnik, publicysta, literat, działacz społeczny, organizator polskiego sądownictwa wojskowego. *Encyklopedia Popularna PWN*, Warszawa 1992 [dalej EP PWN], s. 168.

⁷ S. Zieliński (1880–1936) działacz niepodległościowy, publicysta, redaktor, bibliotekarz, bibliograf, *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Warszawa–Łódź 1970 [dalej SPKP], s. 1021–1022.

⁸ Harbin, miasto w Chinach założone w 1898 r. przez inż. Stanisława Szydłowskiego; do 1937 r. centrum polonii w Azji, skupiało kilkadziesiąt tysięcy Polaków-budowniczych kolei wschodniochińskiej i ich rodziny. M. Nowicka, *Polacy w Harbinie*, [dostęp: 30.01.2014], <http://www.chinypolsku.pl>

Ryc. 1. Pierwsza strona noworocznego wydania „Listów Harbińskich” z 1932 r.

Foto: B. Gamrowska

233

Wydawnictwa dotyczące najważniejszych wydarzeń z historii Polski XX w., a wśród nich: *Legiony polskie: 16 sierpnia 1914–16 sierpnia 1915: (dokumenty)*, nakł. Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego, Piotrków 1915.

Ciekawostką wydawniczą jest pochodzące z tego samego okresu wydawnictwo periodyczne „Brukiew. Czasopismo humorystyczno-satyryczne 2-go Pułku Ułanów Polskich”. W kolekcji zgromadzono numery wydania w kwietniu, maju i lipcu 1917 r.

Druki konspiracyjne z czasu II wojny światowej 1939–1945, wśród nich wydawnictwa z powstania warszawskiego. W cymeliach znajduje się około 200 tytułów, w tym ponad 40 konspiracyjnych wydawnictw zwartych z kolekcji Leopolda Kummanta⁹. Większość egzemplarzy osteplowano pieczętką o treści: „Zbiór inż. Leopolda Kummanta”. Druki konspiracyjne są bezpieczne ze względu na swoją unikatowość i charakter pamiątki narodowej. Niektóre z nich posiadają sfingowane tytuły, miejsca i daty wydania oraz ochronne okładki.

⁹ L. Kummant (1920–1987) porucznik AK, powstaniec warszawski, po upadku powstania w niewoli niemieckiej. Leopold_Kummant, [dostęp: 30.01.2014], <http://www.1944.pl/historia/powstancze-biogramy/>.

Wśród konspiracyjnych druków ciągłych szczególną wartość ma „Biuletyn Informacyjny – wydanie codzienne” 1944. W numerze z 2 sierpnia zamieszczono rozkaz generała Tadeusza Bora-Komorowskiego¹⁰, wzywający do rozpoczęcia powstania, numer z 3 sierpnia i następnie zawierają bieżące wiadomości o przebiegu kolejnych dni powstania, numer z 4 października 1944 r. informuje o kapitulacji powstańców warszawskich.

Z literackich wydawnictw konspiracyjnych na wyróżnienie zasługują:

- dwa pierwodruki zbiorów poezji Tadeusza Gajcego¹¹, wydane pod pseudonimem Karol Topornicki w serii czasopisma „Sztuka i Naród”, pt. *Biblioteka „Sztuki i Narodu”*;

- *Widma*, Warszawa 1943, (*Z Biblioteki „Sztuki i Narodu” nr 1*)”. Egzemplarz nr 112 z 250 powielonych;

- *Grom powszedni*, Warszawa 1944, (*Z Biblioteki „Sztuki i Narodu” nr 3*). Egzemplarz nr 336 z 400 wydanych;

- antologia poezji opracowana przez Czesława Miłosza¹², wydana pod pseudonimem Jan Robak;

- *Pieśń niepodległa: poezja polska czasu wojny*, Oficyna Polska, Warszawa 1942;

- ilustrowane drzeworytami Wacława Bulzackiego¹³ wiersze;

- Zbigniew Mystkowski¹⁴, *Godziny czekania*, Neubrandenburg 1943, wydane w niemieckim obozie jenieckim oficerów Wojska Polskiego, w nakładzie 50 egzemplarzy. W kolekcji znajdują się dwa egzemplarze – jeden z nich, oznaczony nr 6, zawiera rękopiśmienną dedykację autorów: „*Drogiemu Andrzejowi, twórcy lepszego od treści tytułu Z. Mystkowski, W. Bulzacki, 8.VIII.43 r.*” Drugi egzemplarz, (nr 22), zawiera dedykację o treści: „*Jego Lordowskiej Wysokości Zygmuntowi Firynowi Z. Mystkowski, 1 X 43 r.*”

Tomik cieszył się dużą popularnością, w latach 1943–1946 wznawiano go czterokrotnie. Numerowano tylko egzemplarze pierwszego wydania. Wynika stąd, że posiadane przez Bibliotekę tomiki są pierwodrukami.

¹⁰ T. Bór-Komorowski (1895–1966) generał, działacz opozycyjny, 1943–1944 dowódca Armii Krajowej, EP PWN, s. 388.

¹¹ T. Gajcy (1922–1944) poeta, redaktor czasopisma konspiracyjnego „Sztuka i Naród”, żołnierz Armii Krajowej, zginął w powstaniu warszawskim. *Literatura Polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1 (A–M), Warszawa 1984, [dalej LP: pe t. 1], s. 282–283.

¹² Cz. Miłosz (1911–2004) prawnik, dyplomata, poeta, prozaik, eseista, historyk literatury, tłumacz, laureat literackiej Nagrody Nobla (1980). LP: pe, t. 1, s. 671–672.

¹³ W. Bulzacki (1915–2009) architekt, uczestnik kampanii wrześniowej, jeniec niemieckich obozów dla oficerów polskich, [dostęp: 20.08.2014], http://www.inmemoriam.architektsarp.pl/pokaz/waclaw_bulzacki,553.

¹⁴ Z. Mystkowski (1907–1974) dziennikarz, uczestnik kampanii wrześniowej, jeniec niemieckich obozów dla oficerów polskich w 1949 r. wyemigrował do Australii, [dostęp: 20.08.2014], <http://catalogue.nla.gov.au/Record/4694743>.

Ilustracje: sześć drzeworytów przedstawiających sceny obozowe i dwa ozdobniki, odbito na terenie obozu z drewnianych klocek, ręcznie wykonanych przez W. Bulzackiego¹⁵.

Wspomnienia i dokumenty z okresu II wojny światowej, wydane ze względu na cenzurę poza granicami kraju

Szczególłą wartość historyczną mają relacje więzionych w łagrach i obozach koncentracyjnych oraz ustalenia i dokumenty odnoszące się do zbrodni dokonanej na polskich oficerach w Katyniu:

- Edmund Chart¹⁶, *Spis pomordowanych Polaków w obozie koncentracyjnym w Dachau*, Dachau 1946, zawierający obok danych statystycznych dotyczących więzionych w obozie także informacje o pomordowanych więźniach, ich adresie zamieszkania przed aresztowaniem, zawodzie, wyznaniu i dacie zgonu;

- *Katyni*, Warszawa 1943, druk przypisany Andrzejowi Ciesielskiemu oraz polskiej drukarni Gebethnera i Wolffa w Warszawie. W rzeczywistości książka napisana została przez nieznanego autora i wydana przez Niemców, którzy chcieli oczyścić się z zarzutów Rosjan, obwiniających ich o zbrodnię katyńską. Publikacja zawiera ustalenia międzynarodowej komisji powołanej przez Niemców do zbadania okoliczności zbrodni dokonanej przez Rosjan na oficerach polskich więzionych w okolicach Katynia;

- *Komunikat Komisji Specjalnej*, [...] Wydawnictwo Literatury w Językach Obcych Moskwa 1945, broszura podarowana BUŁ przez Związek Patriotów Polskich w Moskwie, będąca efektem pracy komisji rosyjskiej, która przedstawiła fałszywe dowody, obciążające Niemców zbrodnią w Katyniu.

Lodziana

- Adam Mickiewicz¹⁷, *Pan Tadeusz czyli Ostatni zajazd na Litwie: historia szlachecka z roku 1811 i 1812, w dwunastu księgach, nakładem Redakcji „Rozwoju”*, Łódź 1906.

Ozdobne wydanie z ilustracjami Stanisława Masłowskiego¹⁸, przygotowane na pamiątkę 50. rocznicy zgonu wieszczą na kredowym papierze,

¹⁵ K. Woźniakowski, *Godziny czekania Zbigniewa Mystkowskiego (1943) – epizod z dziejów książki i literatury oflagowej*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia,” Kraków 2001, t. 1, s. 81–90.

¹⁶ E. Chart, ksiądz katolicki, więzień niemieckiego obozu koncentracyjnego w Dachau.

¹⁷ A. Mickiewicz (1798–1855) najwybitniejszy poeta polski, tłumacz, działacz i publicysta polityczny, LP: pe, t. 1, s. 663–665.

¹⁸ S. Masłowski (1853–1926) malarz i rysownik, wybitny akwarelista, EP PWN, s. 492.

sprowadzonym z Rygi przez wydawcę, właściciela czasopisma „Rozwój”, Wiktora Czajewskiego. Miniaturowe ilustracje zamieszczone przy inicjałach każdej z dwunastu ksiąg przedstawiają miejsca związane z życiem i działalnością poety m.in. College de France w Paryżu, pomniki Mickiewicza w Poznaniu, Lwowie i Warszawie, portret żony poety, Celiny z Szymanowskich.

- pierwodruk Juliana Tuwima¹⁹ *Revolucja w Niemczech*, Łódź: Warszawa, „Książka i Sztuka” 1919, z ilustracjami Artura Szyka;²⁰

- pierwszy numer najstarszego periodyku wydanego w Łodzi – „Łódzkie Ogłoszenia” = „Lodzer Anzeiger”, datowany na 2 grudnia (20 listopada) 1863 r.

Łódzkie judaica:

- Filip Friedman²¹, *Dzieje Żydów w Łodzi. Od początków osadnictwa Żydów do r. 1863. Stosunki ludnościowe, życie gospodarcze, stosunki społeczne*, Łódzki Oddział Żydowskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Polsce, Łódź 1935, w serii *Biblioteka Prac Historycznych* [bez oznaczenia nr serii];

- Stary cmentarz żydowski w Łodzi: dzieje i zabytki, Gmina Wyznaniowa Żydowska, Łódź 1938, publikacja wydana w serii *Biblioteka Prac Historycznych*, t. 1.

236

2. Druki cenne ze względu na wartość artystyczną

Dzieła literackie ilustrowane przez uznanych malarzy i ilustratorów

- Wincenty Pol²², *Rok myśliwca*, Nakł. Księg. J.K. Żupańskiego, Poznań 1870. Drukowane w Dreźnie w Drukarni J.I. Kraszewskiego, z rysunkami Juliusza Kossaka²³ (ryc. 2);

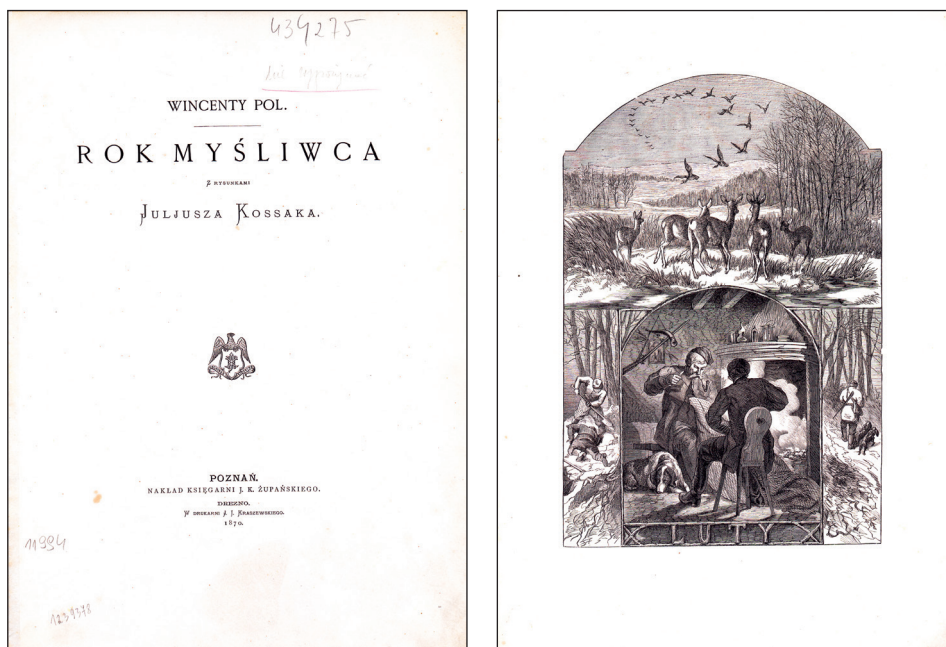
¹⁹ J. Tuwim (1894–1953) poeta, pisarz, autor wodewili, librett operetkowych, tekstów piosenek. *Literatura Polska: przewodnik encyklopedyczny*, t. 2 (N–Ż), Warszawa 1985 [dalej LP: pe, t. 2], s. 506–507.

²⁰ A. Szyk (1894–1951) artysta grafik, ilustrator książek, karykaturzysta, SPKP. Supplement 3, Warszawa 2010, s. 271–272.

²¹ F. Friedman (1901–1960) polski historyk pochodzenia żydowskiego, prekursor badań historii Łodzi, [dostęp: 20.08.2014], http://pl.wikipedia.org/wiki/Filip_Friedman.

²² W. Pol (1807–1872) poeta, geograf, uczestnik powstania listopadowego, LP: pe, t. 2, s. 195–196.

²³ J. Kossak (1824–1899) malarz, rysownik, ilustrator książek, SPKP, s. 446–447.

Ryc. 2. Po lewej karta tytułowa książki *Rok myśliwca*; po prawej drzeworyt (wg rys. J. Kossaka) – ilustracja do rozdz. *Luty*. Foto: B. Gamrowska

- Jozef Ignacy Kraszewski²⁴; *Stara baśń*, Wydanie jubileuszowe z portretem autora. Gebethner i Wolff, Warszawa 1879, z 24. drzeworytami wykonanymi według rysunków Michała Elwiro Andriolliego²⁵;
- Henryk Sienkiewicz²⁶, *Quo vadis*, Warszawa; Kraków, nakł. Gebethnera i Wolffa; G. Gebethner i Spółka, 1902, wydanie luksusowe z dwudziestoma heliograviurami Piotra Stachewicza²⁷;
- Władysław Stanisław Reymont²⁸, *Legenda*, Warszawa; Bydgoszcz, Nakładem Instytutu Wydawniczego, 1924 z drzeworytami Władysława Skoczylasa²⁹. Egzemplarz nr 7 z 300 wydanych, z autografem pisarza;

²⁴ J.I. Kraszewski (1812–1887) powieściopisarz, publicysta, właściciel drukarni, kolekcjoner i zbieracz książek, ilustrator, SPKP, s. 468–469.

²⁵ M.E. Andriolli (1836–1893) rysownik, ilustrator, malarz, SPKP, s. 12–13.

²⁶ H. Sienkiewicz (1846–1916) powieściopisarz, autor nowel, publicysta, filantrop, działacz społeczny, laureat literackiej Nagrody Nobla [1905], *Literatura Polska: encyklopedia PWN*, Warszawa 2007 [dalej LP: ePWN], s. 658–660.

²⁷ P. Stachewicz (1858–1938) malarz, rysownik, ilustrator, SPKP, s. 842–843.

²⁸ W.S. Reymont (1867–1925) powieściopisarz, autor nowel, laureat literackiej Nagrody Nobla [1924], LP: pe, t. 2, s. 286–288.

²⁹ W. Skoczylas (1883–1934) grafik, malarz, pedagog, ilustrator, twórca nowoczesnego drzeworytu polskiego, opartego na tradycji ludowej, SPKP, s. 826–827.

• Miguel de Cervantes Saavedra³⁰, *Przedziwny Hidalgo Don Kichot z Manczy*, Warszawa; Kraków, J. Mortkowicz, [ca 1938], „z dwudziestoma czterema drzeworytami Stefana Mrożewskiego” – jedna z pięknie wydanych książek w okresie międzywojennym (ryc. 3).

238

Ryc. 3. Z lewej okładka, pośrodku grzbiet; z prawej ilustracja (drzeworyt S. Mrożewskiego) do rozdz. 35 „o [...] walce jaką Don Kichot stoczył z buklakami pełnymi czerwonego wina [...]”. Foto: B. Gamrowska

W kolekcji znajdują się pierwsze wydania utworów Stanisława Wyspiańskiego³¹, który był nie tylko wybitnym dramaturgiem i malarzem ale także reformatorem kroju czcionki, układu, zdobnictwa i ilustracji książki polskiej. Wśród nich:

- pierwodruk *Wesela*, nakł. autora, Kraków 1901. Układ książki i krój czcionki zaprojektował Wyspiański, który ilustrował także utwory innych twórców, zgromadzone w cymeliach³², np.

- Lucjan Rydel³³, *Poezje*, (drukarnia L. Anczyca, Kraków) Warszawa 1899, z ornamentami kwiatowymi z róż, lilii, goździków, ostów, koniczyzny, chabrów lub dzwonek, charakterystycznymi dla ilustracji S. Wyspiańskiego;

³⁰ M. de Cervantes Saavedra (1547–1616) powieściopisarz hiszpański, twórca nowożytnej powieści europejskiej, EP PWN, s. 128.

³¹ S. Wyspiański (1869–1907) poeta, dramaturg, malarz, grafik, ilustrator, artysta książki, SPKP, s. 995–996.

³² E. Skierkowska, *Wyspiański artysta książki*, wyd. 2, Wrocław 1970, s. 67–177.

³³ L. Rydel (1870–1918) poeta, dramaturg, prozaik okresu Młodej Polski, reżyser, bibliotekarz, właściciel i ofiarodawca biblioteki, SPKP, s. 777.

- Maria Konopnicka³⁴, *Wybór pism. Jubileuszowe wydanie ludowe*, Nakładem Komitetu Jubileuszu Maryi Konopnickiej, Kraków 1902, „ze słowem wstępnym Lucjana Rydla z rysunkami St. Wyspiańskiego i ozdobą tytułową Wincentego Wodzinowskiego”³⁵.

Dużą wartość artystyczną ze względu na niepowtarzalny, indywidualny styl mają wydawnictwa ilustrowane przez Zofię Stryjeńską³⁶. Na szczególne wyróżnienie zasługują:

- *Pastorałka złożona z 7 kolęd*, [s. l.: s. n., 1915];
- Kazimierz Przerwa-Tetmajer³⁷, *Jak baba diabła wyonacyła*, Spółka Wydawnicza „Fala”, Kraków ca. 1920, druk bibliofilski. [...] „odbito tysiąc sto numerowanych egzemplarzy, na papierze japońskim. Klisze wykonał Zakład Fototechniczny Stanisława Welanika w Krakowie”.

Cenną publikacją z późniejszego okresu jest *Księga Hioba* [w tłum.] Cz. Miłosza, Paryż Éditions du Dialogue, Paryż 1981, luksusowe wydanie ilustrowane przez Jana Lebensteina³⁸, z dedykacją wydawcy: „Czesławowi Miłoszowi Laureatowi Nagrody Nobla w siedemdziesiątą rocznicę urodzin w hołdzie Editions du Dialogue. Paryż, 30 czerwca 1981”.

Dzieła o oryginalnych oprawach artystycznych

W kolekcji wyróżnia się pochodzący z pierwszej połowy XIX w. modlitewnik Karla von Eckartshausena³⁹, Bóg jest najczystsza miłością: moja modlitwa i rozmyślania. *Najnowsze zupełnie przerobione wydanie*, u Wilhelma Bogumiła Korna, Wrocław 1829. Zachowała się oryginalna okładka – grzbiet oprawiony w półskórek, okładziny oklejone zielonym aksamitem, na wierzchniej okładce ozdobne zapinki i mosiężne narożniki oraz pośrodku obrazek w mosiężnej ramce pod szkłem przedstawiający Świętą Rodzinę w otoczeniu innych świętych. Blok złożony, okładziny wewnętrzne posiadają ozdobną rolę z motywami kwiatowymi w kolorze złota (ryc. 4).

³⁴ M. Konopnicka (1842–1910) poetka, autorka nowel, prozaik, krytyk, publicystka, tłumaczka, autorka utworów dla dzieci, LP: pe, t. 1, s. 467–468.

³⁵ W. Wodzinowski (1889–1940) malarz, [dostęp: 30.01.2014] http://pl.wikipedia.org/wiki/Wincenty_Wodzinowski.

³⁶ Z. Stryjeńska z domu Lubańska (1881–1976) malarka, graficzka, ilustratorka, scenografka, SPKP. Suplement 3, s. 266–267.

³⁷ K. Przerwa-Tetmajer (1891–1976) poeta, nowelista, powieściopisarz, dramaturg, LP: pe, t. 2, s. 476.

³⁸ Jan Lebenstein (1930–1999) malarz, grafik, mistrz malarstwa figuratywnego, EP PWN, s. 437.

³⁹ K. von Eckartshausen (1752–1803) niemiecki katolicki mistyk, pisarz, filozof, [dostęp: 20.08.2014], http://en.wikipedia.org/wiki/Karl_von_Eckartshausen.

Ryc. 4. Oryginalna okładka modlitewnika *Bóg jest najczystsza miłością*, Wrocław 1829
Foto: B. Gamrowska

Bibliofilskie publikacje polskich artystycznych oficyn drukarskich działających w XX w. na emigracji i w kraju

Stamperia Polacca – drukarnia utworzona przez Samuela Tyszkiewicza⁴⁰ we Włoszech, we Florencji, działała w latach 1928–1939, 1946–1954. W oficynie florenckiej wskrzeszono tradycje dawnej sztuki typograficznej. Tyszkiewicz sam wykonywał własne projekty graficzne opatrzone na wzór starych druków kolofonem, jego sygnetem drukarskim i autografem. Wydał ponad 40 bibliofilskich druków w nakładach od 50 do 300 egzemplarzy w języku polskim, angielskim, łacińskim i włoskim. W zbiorach cimeliów znajduje się kilka wydawnictw powstałych w jego florenckiej drukarni, w tym jedno z najbardziej cenionych: Adam Mickiewicz, *Sonety krymskie*, Florencka Oficyna Tyszkiewiczów 1929, egzemplarz nr 14. Linoryty kolorowych wyklejek z motywami ludowymi tkanin tatarskich, 10 oryginalnych akwafort oraz 18 iluminowanych ręcznie na miedzi inicjałów są dziełem żony wydawcy, malarki Maryli z Neumannów Tyszkiewiczowej. Oprawione w kremowy pergamin sonety „[...] z portretem Poety, mapką Krymu i faksymilem tytułowej karty

⁴⁰ S. Tyszkiewicz (1889–1954) inżynier, wydawca, drukarz, introligator, bibliofil, SPKP, s. 920–921.

pierwszego moskiewskiego wydania”, ukazały się w nakładzie 144 egzemplarzy w sto lat po wydaniu pierwodruku i 75 lat po śmierci Mickiewicza, jako 5. wydawnictwo oficyny (ryc. 5).

Ryc. 5. Po prawej – oryginalna okładka *Sonetów krymskich*, wyd. Florencja 1929, obok – strona tytułowa, poniżej fragment sonetu A. Mickiewicza *Stępy akermańskie*.

Foto: B. Gamrowska

Wydawnictwo Officina Typographica Stanisława Gliwy⁴¹, działające w Londynie od 1962 do 1986 r. W oficynie wydano 38 druków bibliofilskich. Są to reprinty starych druków oraz publikacje artystyczne drukowane na tradycyjnej dziewiętnastowiecznej maszynie drukarskiej. Książki wydawane przez S. Gliwę cechowała szczególna dbałość o układ typograficzny i szatę graficzną. Artysta tak pisał o swoich drukach: „[...]

⁴¹ S. Gliwa (1910–1986) wydawca, drukarz, grafik, artysta, SPKP, Supplement 3, s. 83–84.

wykonywane są na prasie tyglowej (pedale bez motoru) i na prasie ręcznej Albion, [...] Gdzie tylko możliwe stosuję grafikę oryginalną tłoczoną z klocków, najczęściej własnych linorytnicznych. [...] Nakłady moich wydawnictw wahają się [...] od 99 do 300 egz.”⁴² W cymeliach znajduje się kilka wydawnictw z jego oficyny. Wśród nich: Aleksander Janty-Pończyński⁴³, *Godzina dzikiej kaczki. Mała antologia poezji japońskiej*, Oficyna Stanisława Gliwy, [Londyn] 1966, odnotowane w kolofonie jako „pierwsze w historii literatury bibliofilskie wydanie” [...] ilustrowane reprodukcjami japońskich drzeworytów z połowy XIX stulecia oraz licznymi przerywnikami typograficznymi [...]. Słowo wstępne napisał Jan Miś „kierownik Działów Słowiańskiego i Wschodniego New York Public Library” Egz. nr 417 z 444. Autorem projektu okładek, wyklejek, linorytu oraz innych prac graficznych w tekście jest S. Gliwa.

Biblioteka Medyka, założona i kierowana przez Michała Gwalberta Pawlikowskiego⁴⁴. Oficyna, działająca w kraju w latach 1924–1939, nie ustępowała poziomem artystycznym omówionym już wydawcom. W Bibliotece Medyckiej, słynącej z tanich i eleganckich wydań, ukazało się 15 utworów (opus 1–15), których autorami byli członkowie spokrewnionych rodzin Pawlikowskich i Wolskich. Najpopularniejszym wydawnictwem serii było wspólne opracowanie M.G. Pawlikowskiego i Maryli Wolskiej⁴⁵, *Arthur i Wanda. Dzieje miłości Arthura Grottgera⁴⁶ i Wandy Monné⁴⁷. Listy – pamiętniki* T. 1–2, Medyka 1928. Biblioteki Medyckiej opus 4. „Ilustrowane licznymi, przeważnie nieznanymi dziełami artysty”. Publikacja, podobnie jak 13 innych wydawnictw tej oficyny, znajduje się w zbiorach cimeliów.

Wydawnictwa Jana Kuglina⁴⁸, ukazujące się w okresie międzywojennym w Poznaniu. Wśród nich dwie serie bibliofilskie:

- Biblioteka Studwudziestu, wydawana od 1929 r. w nakładzie 120 egzemplarzy na czerpanym papierze, z ozdobnikami i rysunkami Zbigniewa Pronaszko⁴⁹ oraz Artura Marii Swinarskiego⁵⁰. W cymeliach zgro-

⁴² S. Gliwa, *O własnej oficynie wędrownej*, Toruń 1989, s. 16–17.

⁴³ A. Janta Pończyński (1908–1974) prozaik, poeta, publicysta, tłumacz, bibliofil, LP: pe, t. 1, s. 390.

⁴⁴ M.G. Pawlikowski (1887–1970) pisarz, wydawca, bibliofil, kolekcjoner, PSB, R.25, 1980, s. 455–459.

⁴⁵ M. Wolska (1873–1930) poetka, LP: pe, t. 2, s. 623–624.

⁴⁶ A. Grottger (1837–1867) rysownik, malarz, ilustrator, SPKP, s. 298.

⁴⁷ W. Młodnicka z domu Monne (1850–1923), narzeczona A. Grottgera, matka M. Wolskiej, [dostęp: 30.01.2014], http://pl.wikipedia.org/wiki/Wanda_M%C5%82odnicka.

⁴⁸ J. Kuglin (1892–1972) drukarz, introligator, grafik, bibliofil, SPKP Supplement, Warszawa–Łódź 1986, s. 113–114.

⁴⁹ Z. Pronaszko (1885–1958) malarz, rzeźbiarz, scenograf, pedagog, ilustrator, SPKP, s. 717.

⁵⁰ A.M. Swinarski (1900–1965) poeta, satyryk, dramatopisarz, tłumacz, plastyk, grafik, LP: pe, t. 2, s. 414.

madzono kilka publikacji wydanych w tej serii, m.in. Jana Sztaudyngera⁵¹, *Ballady poznańskie*, Poznań 1930, 7. pozycja serii, egzemplarz nr 70, „znak biblioteczny i winiętę tytułową wykonał Artur Maria Swinarski”.

- Biblioteka Jana z Bogumina, wydawana od 1932 r., w nakładzie od 3 do 100 egzemplarzy. Spośród kilku druków z tej serii znajdujących się w kolekcji należy wymienić: A. Janty-Połączyński, *Włki wóz*, Poznań 1935. Egzemplarz zawiera rękopiśmienną dedykację autora o treści: „Gaberze z wierną, dawną przyjaźnią autor – styczeń 1935”.

CUDA POLSKI – Pomniki Przyrody – Pomniki Pracy – Zabytki Dziejów, monografie z serii krajoznawczej, wydawane w okresie międzywojennym w Poznaniu w Wydawnictwie Polskim Rudolfa Wegnera. Od 1928 do 1939 r. ukazało się w serii 14 publikacji – przewodników, napisanych w formie opowieści o najważniejszych miastach i regionach Polski międzywojennej. Wśród autorów znaleźli się znani pisarze: Ferdynand Antoni Ossendowski⁵², Gustaw Morcinek⁵³ i Tadeusz Łopalewski⁵⁴ oraz krajoznawcy: Aleksander Janowski⁵⁵ i Aleksander Patkowski⁵⁶. Szczególną wartość książek wydanych w serii stanowią ilustracje, grafiki oraz zdjęcia wybitnych przedwojennych fotografików: Jana Bułhaka⁵⁷, Henryka Poddębskiego⁵⁸ i Tadeusza Wańskiego⁵⁹. Mottem serii są słowa Aleksandra Fredry⁶⁰: „To Polska – to ojczyzna nasza”.

Cuda Polski mają staranną i atrakcyjną formę wydawniczą. Wszystkie publikacje drukowane były jednolitą czcionką na papierze bezdrzewnym

⁵¹ J. Sztaudynger (1904–1970) poeta, satyryk, teoretyk lalkarstwa, tłumacz, LP: pe, t. 2, s. 433–434.

⁵² F.A. Ossendowski (1878–1945) pisarz, podróżnik, autor prac geograficzno-krajoznawczych oraz z dziedziny chemii, LP: e PWN, s. 513.

⁵³ G. Morcinek (1891–1963) pisarz, działacz społeczny związany ze Śląskiem, LP: e PWN, s. 454–455.

⁵⁴ T. Łopalewski (1900–1980) autor powieści i opowiadań historycznych, dramaturg, tłumacz, LP: pe, t. 1, s. 615.

⁵⁵ A. Janowski (1866–1944) pionier krajoznawstwa polskiego, autor książek i przewodników krajoznawczych, EP PWN, s. 334.

⁵⁶ A. Patkowski (1890–1942) podróżnik, pedagog, społecznik związany z Ziemią Sandomierską, [dostęp: 20.08.2014], http://pl.wikipedia.org/wiki/Aleksander_Patkowski.

⁵⁷ J. Bułhak (1876–1950) fotografik, twórca polskiej fotografii artystycznej, autor licznych prac z dziedziny estetyki i techniki fotografii, EP PWN, s. 114.

⁵⁸ H. Poddębski (1890–1945) fotograf, członek Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, przedstawiciel fotografii krajoznawczej, głównie kresowej, [dostęp: 20.08.2014], <http://teatrnn.pl/leksykon/taxonomy/term/4921>.

⁵⁹ T. Wański (1894–1958) fotografik, wybitny przedstawiciel fotografii pejzaży i architektury, nagradzany w kraju i za granicą, [dostęp: 20.08.2014], http://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Wa%C5%84ski.

⁶⁰ A. Fredro (1793–1876) najwybitniejszy komediopisarz polski, poeta, pamiętnikarz, autor aforyzmów, LP: e PWN, s. 201–204.

i wydane zostały w identycznym formacie (21×16 cm). Układ graficzny i fotografie większości monografii zaprojektował i opracował techniką heliografii Jan Bułhak, oprawy przygotował Ernest Czerper⁶¹. Autorem map był płk Tomasz Kazimierz Rybotycki⁶². Okładki projektowali: Jan Kilariski⁶³, Kamil Mackiewicz⁶⁴, Rafał Malczewski⁶⁵, Teodor Rożankowski⁶⁶ i Leon Wyczółkowski⁶⁷. Przygotowanie poszczególnych tomów do druku trwało kilka lat.

W serii wydane zostały 4 monografie polskich miast: Warszawa, Lwów, Wilno, Gdańsk oraz 10 monografii regionów: Morze i Pomorze, Wielkopolska, Śląsk, Polesie, Tatry i Podhale, Puszcze polskie, Huculszczyzna, Gorgany i Czarnohora, Sandomierskie. Góry Świętokrzyskie, Między Niemnem a Dźwina. Ziemia wileńska i nowogrodzka, Karpaty i Podkarpacie. W zbiorach cimeliów znajdują się wszystkie pozycje wydane w tej serii. Oryginalne oprawy posiadają książki: Aleksander Janowski, *Warszawa*, Wydawnictwo Polskie Rudolfa Wegnera, Poznań (ok. 1930) „z okładką wielobarwną rysunku Teodora Rożankowskiego” i licznymi bardzo cennymi ilustracjami oraz Tadeusz Łopalewski, *Między Niemnem a Dźwina. Ziemia wileńska i nowogrodzka*, Wydaw. Polskie R. Wegnera, Poznań (1938) z „okładką wielobarwną według obrazu T. Rożankowskiego. Układ ilustracyjny i graficzny Jana Kilariskiego”.

244

Po 1945 r. książek z serii Cuda Polski na terenie PRL nie wznawiano ze względu na cenzurę, która nie dopuszczała do druku publikacji o tematyce kresowej oraz do zapoznania społeczeństwa z dorobkiem II Rzeczypospolitej. Wiele tomów serii zostało ponownie wydanych po 1989 r., jednak ich poziom artystyczny nie dorównuje wydaniom przedwojennym.

Druki Muzeum Książki Artystycznej, utworzonego przez Jadwigę i Janusza Tryznów w 1993 r. Wydawnictwo ma siedzibę w Łodzi,

⁶¹ E. Czerper (1899–1933) grafik, ilustrator, współpracownik Wydawnictwa Polskiego R. Wegnera, autor projektów graficznych opraw, [dostęp: 20.08.2014], <http://culture.pl/pl/tworca/tadeusz-wanski>.

⁶² T.K. Rybotycki (1894–1974) pułkownik, dowódca w kampanii wrześniowej, uczestnik Bitwy nad Bzurą, więzień niemieckich obozów dla oficerów polskich, wydawca i księgarz w Niemczech i Anglii, działacz emigracji polskiej w Anglii, [dostęp: 20.08.2014], http://pl.wikipedia.org/wiki/Tomasz_Rybotycki.

⁶³ J. Kilariski (1882–1951) matematyk, fizyk, pedagog, profesor Politechniki Gdańskiej, krajoznawca, historyk Gdańska. [dostęp: 20.08.2014], http://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Kilariski.

⁶⁴ K. Mackiewicz (1886–1931) karykaturzysta, ilustrator książek, rysownik, prekursor polskiego komiksu, SPKP, s. 551.

⁶⁵ R. Malczewski (1892–1965) malarz, rysownik, pisarz, piewca Tatr, EP PWN, s. 480.

⁶⁶ T. Rożankowski (1891–1970) rosyjski grafik, ilustrator książek, współpracownik Wydawnictwa Polskiego R. Wegnera, akwarelista, autor karykatur i plakatów, [dostęp: 20.08.2014], http://pl.wikipedia.org/wiki/Teodor_Ro%C5%BCankowski.

⁶⁷ L. Wyczółkowski (1852–1936) malarz, grafik, rysownik, pedagog, EP PWN, s. 959.

przy ul. Tymienieckiego 24, w zabytkowej willi Henryka Grohmana⁶⁸. W 2002 r., w uznaniu zasług H. Grohmana dla kultury Łodzi, Muzeum Książki Artystycznej wydało w 140. lecie jego urodzin druk bibliofilski opracowany przez Jerzego K. Andrzejewskiego⁶⁹, *Henryk Grohman – mecenas i kolekcjoner*, Łódź 2002. W zbiorach cimeliów znajdują się również inne druki bibliofilskie wydane przez Muzeum Książki Artystycznej. Między innymi:

- Stefana Themersona⁷⁰, *Katedra przyzwoitości*, Łódź, 1994 – z ilustracjami Franciszki Themerson⁷¹;
- *Urzędowy Wykaz Druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej*, Druki Łódzkiego Towarzystwa Przyjaciół Książki: R. XXX, od 11 kwietnia 1967 r. do 11 kwietnia 1997 r., nr specjalny, opracowany przez Jerzego K. Andrzejewskiego, wydany przez Łódzkie Towarzystwo Przyjaciół Książki (ŁTPK) w 1997 r. z okazji jubileuszu 30. lecia powstania ŁTPK.

Publikacja zawiera wykaz fikcyjnych druków, których tytuły trafnie oddają bibliofilskie i zawodowe pasje autorów, członków ŁTPK. Są wśród nich pracownicy Biblioteki: Jerzy K. Andrzejewski, Jadwiga Cesak⁷², Maria Łysiak-Konopacka⁷³ oraz Hanna Tadeusiewicz⁷⁴.

Pierwodruki dzieł najwybitniejszych pisarzy polskich tworzących w XIX i XX w.

- Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, Paryż 1834;
- Juliusz Słowacki⁷⁵, *Kordian* (wydanie anonimowe), nakładem autora w Księgarni Polskiej, Paryż 1834;
- Henryk Sienkiewicz, *Trylogia: Ogniem i mieczem*, Warszawa 1884; *Potop*, Warszawa 1886; *Pan Wołodyjowski*, Warszawa 1887;
- Henryk Sienkiewicz, *Quo vadis*, Warszawa 1896;

⁶⁸ H. Grohman (1862–1939) łódzki fabrykant, mecenas kultury, bibliofil, kolekcjoner sztuki. J. Andrzejewski, *Henryk Gromann. Mecenas i kolekcjoner*, Łódź 2002, s. 4–14.

⁶⁹ J. Andrzejewski (1944–2008) bibliotekarz, bibliotekoznawca, bibliofil, wicedyrektor BUŁ w latach 1984–1987; 2000–2008, SPKP Supplement 3, s. 10–11.

⁷⁰ S. Themerson (1910–1988) awangardowy artysta, prozaik, poeta, eseista, filozof, filmowiec, twórca koncepcji poezji semantycznej, SPKP Supplement 3, s. 280–281.

⁷¹ F. Themerson (1907–1988) malarka, ilustratorka książek, scenograf, SPKP Supplement 3, s. 279–280.

⁷² J. Cesak, bibliotekarka, długoletnia, obecnie emerytowana pracownica Sekcji Kartografii OZS BUŁ.

⁷³ M. Łysiak-Konopacka, bibliotekarka, długoletnia, obecnie emerytowana pracownica Sekcji Rękopisów OZS, w latach 2008–2012 kierownik OZS BUŁ.

⁷⁴ H. Tadeusiewicz, bibliotekoznawca, bibliotekarz, obecnie emerytowana profesor Uniwersytetu Łódzkiego, redaktor naczelna SPKP w latach 1992–2010.

⁷⁵ J. Słowacki (1809–1849) poeta, dramatopisarz, jeden z najwybitniejszych pisarzy polskich okresu romantyzmu, LP: pe, t. 2, s. 375–378.

- Czesław Miłosz, *Dolina Issy*, Instytut Literacki: Editions et Librairie „Libella” Paryż 1955, t. 10 serii *Biblioteka Kultury*;
- Wisława Szymborska⁷⁶, *Pytania zadawane sobie*, Wydaw. Literackie, Kraków 1954.

Wydawnictwa wyjątkowe ze względu na pochodzenie

Publikacja ze zbiorów Pruskiej Biblioteki Państwowej, zwanej Berlinką:

- *Japanische Dramen: Terakoya u. Asagao*, C.F. Amelangs Verlag; T. Hasegawa, Leipzig; Tokyo 1901, drukowana na podwójnie złożonych kartach, na oryginalnym, miękkim, karbowanym papierze japońskim przypominającym bibułę. Książkę opatrzone dwiema pieczęciami: pierwszą – okrągłą o treści: „Berliner Stadtbibliothek”, z herbem Berlina przedstawiającym niedźwiedzia, drugą – owalną o treści: „Stadt Bibliothek Berlin-Goerlitz-Lubeck”.

- Paulina Krakowowa⁷⁷, *Wspomnienia wygnanki*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1884, książka ofiarowana w 1885 r. w nagrodę uczennicy łódzkiej pensji, Stanisławie Nejman z dedykacją oraz podpisami nauczycieli w języku rosyjskim i podpisem księdza w języku łacińskim. W tłumaczeniu na język polski dedykacja brzmi: „Rada pedagogiczna łódzkiej, 4-klasowej pensji żeńskiej przyznała tę książkę uczennicy jako nagrodę za wzorowe zachowanie, pilność i sukcesy w naukach. Miasto Łódź, 24 czerwca, rok szkolny 1884/85”.

- Fragment księgozbioru Elizy Orzeszkowej⁷⁸ (ponad 60 wol.), pochodzący ze zbiorów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, któremu poświęcono w niniejszej monografii oddzielny artykuł.

Cymelia cenne ze względu na formę wydania

- Owidiusz⁷⁹, *O kosmetyce twarzy pań*, Urszula Kurtiak i Edward Ley Wydawnictwo Artystyczne Kozsalin 1994, publikacja wydana w języku polskim i łacińskim w 460 egzemplarzach w formie zwoju, na ręcznie czerpanym papierze z Dusznik Zdroju. Zwój umieszczono w kapsie. Kształt książki, ilustracje i pismo wzorowano na zachowanych starożytnych zwojach⁸⁰.

⁷⁶ W. Szymborska (1923–2012) poetka, eseistka, krytyk literacki, tłumaczka, felietonistka, laureatka literackiej Nagrody Nobla (1996), LP E PWN, s. 713–714.

⁷⁷ P. Krakowowa (1813–1882) pisarka, publicystka, nauczycielka, działaczka społeczna, LP: pe, t. 1, s.491.

⁷⁸ E. Orzeszkowa (1841–1910) powieściopisarka, publicystka, działaczka społeczna, właścicielka księgarni nakładowej, SPKP, s. 649–650.

⁷⁹ Naso Publius Ovidius (43 p.n.e. –17 lub 18 n.e.) poeta rzymski, autor utworów o tematyce miłosnej, EP PWN, s. 607.

⁸⁰ [Dostęp:30.01.2014], <http://www.kurtiak-ley.pl/owidiusz-o-kosmetyce-twarzy-pan-zwoj-papirusow/>.

- Zenon Fajfer⁸¹, *Spoglądając przez ozonową dziurę*, Korporacja ha! Art.! Kraków 2004, wydawnictwo z tekstem wydrukowanym na kawałku folii, umieszczonym w butelce. Egzemplarz cimeliów ma nr 97 z 200 numerowanych.

- *The Smallest English dictionary in the world*, [ca 1900], najmniejsza książka w zbiorach Biblioteki – słowniczek do nauki języka angielskiego o wymiarach 26x20 mm. Jego lektura wymaga użycia lupy (ryc. 6).

247

Ryc. 6. Najmniejszy druk w zbiorach cymeliów BUŁ, *The Smallest English dictionary in the world*, [ca. 1900], fotokopia w skali 1:1 z położoną obok monetą pięciozłotową.

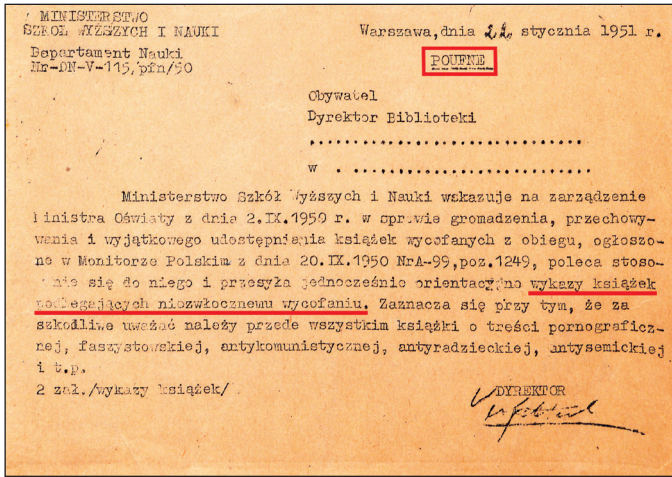
Foto: B. Gamrowska

- Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie: historia szlachecka z r. 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*, Łódź: Wydawnictwo ADI 1998. Publikacja, wydana z okazji 200. rocznicy urodzin poety w nakładzie 12 egzemplarzy, ma okładki z desek.

3. Księgozbiór zastrzeżony nazwany w Bibliotece rezerwą (REZ)

Geneza zbioru zastrzeżonego w BUŁ sięga końca lat 40. XX w. W zbiorach cimeliów zachowały się dwa spisy liczące ponad tysiąc publikacji zastrzeżonych. Nadesłano je do Biblioteki z Departamentu Ministerstwa Szkół Wyższych i Nauki, w załączeniu do pisma przewodniego, datowanego na 22 stycznia 1951 r., opatrzonego klauzulą „poufne” (ryc. 7).

⁸¹ Z. Fajfer (ur. 1970) poeta, twórca i teoretyk liberatury, wydawca serii „liberatura”, [dostęp: 20.08.2014], http://pl.wikipedia.org/wiki/Zenon_Fajfer.

Ryc. 7. Fotokopia poufnego pisma z MSWiN, dotyczącego książek zastrzeżonych
Źródło: Archiwum BUŁ. Foto: B. Gamrowska

248

Spisy zatytułowano Wykaz książek podlegających niezwłocznemu wycofaniu. W niektórych przypadkach przy nazwiskach autorów dopisano: „wszystkie dzieła”. Można przypuszczać, że na podstawie tego pisma lub podobnych kierowanych wcześniej do Biblioteki utworzono, w oparciu o załączone do nich spisy, księgozbiór zastrzeżony zwany także prohibita.

Niewygodne dla władzy publikacje rejestrowano w BUŁ do 1956 r. w oddzielnym inwentarzu. W sprawozdaniu rocznym Biblioteki za 1955 rok podano, iż stan inwentarza zbiorów zastrzeżonych wynosił na koniec roku 924 dzieła w 983 wol.⁸²

Do połowy lat 50. biblioteki naukowe nie mogły udostępniać prohibitorów lub udostępniały je w bardzo ograniczonym zakresie, natomiast pozwolono na ich gromadzenie i opracowywanie. Opracowanie tego rodzaju zbiorów powierzano zaufanym bibliotekarzom. W trakcie opracowywania prohibita zamykano na klucz w szafach, by chronić je przed kradzieżami oraz ograniczyć pracownikom dostęp do nich. W archiwum Biblioteki zachowało się zarządzenie, wydane przez Dyrektora BUŁ w maju 1980 r., nakazujące „publikacje kwalifikujące się do Rez. opracowywać w sposób maksymalnie skrócony i jak najszybciej kierować do wydzielonej części magazynu”. Przepływ druków zastrzeżonych między oddziałami należało dokumentować wykazami wewnętrznymi, z podaniem daty wpływu.⁸³

⁸² Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi za rok 1955, s. 36.

⁸³ Zarządzenie Dyrektora BUŁ Bolesława Świderskiego z dn. 26.05.1980 r. w sprawie „gromadzenia, opracowywania i udostępniania wydzielonej kolekcji wydawnictw specjalnych oznaczonych ‘Rez.’, [...] zgodnie z zaleceniem Rektora UŁ z dn.12.04.1980 r.” [Archiwum BUŁ].

Publikacji oznaczonych pieczętą Rez. nie uwzględniały do 1981 r. katalogi dostępne dla czytelników. W Bibliotece istniała kartoteka zbiorów zastrzeżonych, przeznaczona tylko do użytku służbowego.

W połowie 1956 r., Uchwałą Senatu UŁ z dn. 22 czerwca 1956 r. zniesiono prohibita w zbiorach Biblioteki. Zlikwidowano wówczas oddzielny inwentarz zbiorów zastrzeżonych. W rezerwie pozostawiono wydawnictwa szczególnie cenne, zniszczone oraz wrogą ideologicznie publicystykę⁸⁴.

Z relacji ustnej historyka, doktora Jacka Ojrzyńskiego⁸⁵, który był wówczas studentem UŁ wynika, że w latach 1956–1960, w Czytelni Czasopism korzystał z najnowszych numerów paryskiej „Kultury”. W tym czasie w Czytelni Głównej mógł czytać cenione przez historyków wydawnictwo emigracyjne Władysława Poboga-Malinowskiego⁸⁶ *Najnowsza Historia Polityczna Polski 1864–1945*, t. 1–3, Paryż, Londyn 1953–1960. Po 1960 r. zasady korzystania z prohibitów zostały ponownie zastrzeżone i jego młodszy kolega ze studiów już nie miał takiej możliwości.

Następnym okresem, kiedy z prohibitów mogli korzystać w Bibliotece wszyscy czytelnicy, był początek 1981 r. do wprowadzenia stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. „[...] W odpowiedzi na zgłaszane postulaty pracowników i studentów”[...] rektor UŁ w styczniu 1981 r. wystąpił do MNSzWiT z pismem w sprawie udostępnienia prohibitów będących w zbiorach BUŁ wszystkim zainteresowanym⁸⁷. Ministerstwo wyraziło zgodę.

Poza tymi dwoma okresami skorzystanie z rezerwy do 1989 r. wymagało dużo cierpliwości i odwagi, gdyż wnioski kierowane do dyrekcji Biblioteki były kontrolowane przez pracowników Służby Bezpieczeństwa (SB). Dyrekcja wyrażała zgodę na udostępnianie zbiorów zastrzeżonych w wyjątkowych, popartych pisemnymi uzasadnieniami przypadkach. Wielokrotne korzystanie z tej samej pozycji wymagało zawiadomienia bibliotekarza, który cenny druk w czasie nieobecności czytającego zamykał na klucz w specjalnej szafie (szafa przetrwała i obecnie znajduje się w Czytelni Historycznej Biblioteki). Bez względu na ograniczenia zbiory rezerwy czytali po kryjomu bibliotekarze oraz oficjalnie upoważnieni funkcjonariusze państwowi. Inni czytelnicy musieli spełnić szereg warunków.

W archiwum BUŁ zachował się komplet dokumentów z sierpnia 1980 r., jakie należało wypełnić, aby uzyskać zgodę na skorzystanie z prohibitów. Były to:

⁸⁴ *Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi za rok 1956*, s. 10.

⁸⁵ J. Ojrzyński historyk, bibliotekarz, wykładowca w Akademii im. J. Długosza w Częstochowie, wicedyrektor Muzeum Sztuki w Łodzi w latach 1996–2006 [informacje od J. Ojrzyńskiego z dn.16.01.2014 r.].

⁸⁶ W. Malinowski Pobóg (1899–1962) historyk, publicysta, działacz sanacyjny. EP PWN, s. 481.

⁸⁷ *Informacja dotycząca demokratyzacji i procesu odnowy w Uniwersytecie Łódzkim*, podpisana przez rektora UŁ Romualda Skowrońskiego, s. 9, p. 4. [Archiwum BUŁ].

- podanie do dyrekcji BUŁ, poparte przez pracodawców; z uzasadnieniem potrzeby wypożyczenia;
- wypełniony wniosek o udostępnienie publikacji z określeniem celu korzystania. Należało podkreślić jedną z trzech możliwości: dla potrzeb urzędowych, badań naukowych lub działalności publicystycznej;
- oświadczenie o znajomości aktualnych przepisów o ochronie tajemnicy państwowej i zobowiązanie do zachowania w tajemnicy przeczytanych wiadomości⁸⁸.

Czytelnicy niezwiązani z żadną instytucją, na przykład emeryci, pozbawieni zostali dostępu do wydawnictw zastrzeżonych. Niektórzy z nich nie potrafili się z tym pogodzić, o czym świadczy fragment wpisu czytelnika-emeryta do Książki życzeń Czytelni Czasopism Biblioteki z dn. 31 października 1984 r. „[...] Traktowanie „Aneksu” jak granatu, który się ma wręczyć czytelnikowi to lekka przesada”⁸⁹. Kiedy zdesperowany domagał się pisemnego wytłumaczenia powodu odmowy sprawa trafiła do radcy prawnego UŁ, który w uzasadnieniu odmowy udostępnienia „Aneksu” powołał się m.in. na poniższy zapis § 2 Zarz. Ministra Kultury i Sztuki i Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z 30 kwietnia 1984 r.: „[...] biblioteki posiadające publikacje zagraniczne mogą je udostępniać do celów służbowych lub zawodowych”.

250

Po zniesieniu stanu wojennego w 1983 r. nie wymagano już podpisywania oświadczeń o zachowaniu tajemnicy państwowej. Jednak korzystającymi ze zbiorów zastrzeżonych Biblioteki nadal interesowała się SB. Jeszcze w drugiej połowie lat 80., jak wspominał ówczesny dyrektor Biblioteki dr Jan Janiak⁹⁰, oficer SB przychodził do Biblioteki co kilka miesięcy. Przeglądał wnioski czytelników chcących skorzystać z rezerwy i wypytywał szczegółowo o czytających wydawnictwa zastrzeżone.

Po przemianach ustrojowych w 1989 r. znaczna część „niepoprawnego” politycznie księgozbioru oznaczonego Rez. została włączona do głównych zbiorów magazynowych. Pozostawiono w kolekcji wybraną część dawnej rezerwy ze względów historycznych, jako dowód, że tego rodzaju księgozbiory istniały w polskich bibliotekach naukowych w latach 1945–1989.

Na koniec 2013 r. kolekcja rezerwy liczyła ok. 1000 tytułów wydawnictw zwartych oraz ponad 160 tytułów czasopism w ok. 700 wol. Są to w większości wydawnictwa emigracyjne wydane po II wojnie świa-

⁸⁸ Korzystający z prohibitów Biblioteki Jakub Florek wypożyczył *Historię ruchu oporu w kraju*, wyd. w Londynie w 1945 r. w celu „uzupełnienia danych ewidencyjnych do ZBO-WiD”, [Archiwum BUŁ].

⁸⁹ Czytelnik chciał przeczytać bieżący numer czasopisma „Aneks”, wyd. w Londynie.

⁹⁰ J. Janiak historyk, bibliotekarz, bibliotekoznawca, dyrektor BUŁ w latach 1987–2006, obecnie emerytowany, [Archiwum BUŁ].

towej oraz druki zwarte i ciągłe „drugiego obiegu,” ukazujące się poza cenzurą w latach 1976–1990, które opracowano w Bibliotece przed 1989 r.

Zbiór wydawnictw rezerwy powiększa się jedynie o uzupełniane braki w rocznikach czasopism. Nowe tytuły wydawnictw drugiego obiegu, pozyskane przez Bibliotekę po 1989 r., włączane są do kolekcji cimeliów.

Uwagi końcowe

Tematykę odrębnego zbioru cimeliów w BUŁ podjęto po raz pierwszy. Ze względu na ograniczoną objętość artykułu zaprezentowano tylko niektóre rodzaje bardzo zróżnicowanego pod względem treści i formy zbioru.

Wybór kilkudziesięciu publikacji, omówionych w niniejszej pracy, z kolekcji liczącej kilka tysięcy druków, ma charakter subiektywny. Przypisanie wydawnictwa do określonego rodzaju zbiorów cimeliów jest niekiedy trudne, gdyż niektóre z prezentowanych druków można zaliczyć do kilku kategorii np. druk *Rewolucja w Niemczech*, zaklasyfikowany do lodzianów, jest także pierwodrukiem i wydawnictwem ilustrowanym przez znanego grafika i karykaturzystę.

Nie wszystkie dane zamieszczone w artykule, dotyczące kolekcji rezerwy, mogły zostać udokumentowane. Do wielu informacji dotyczących zbiorów zastrzeżonych w BUŁ nie można już dzisiaj dotrzeć. Pracownicy, którzy kierowali Biblioteką w latach 40., 50. i 60. XX w. nie żyją, zaś wiele dokumentów dotyczących zbiorów zastrzeżonych, opatrzonych klauzulą „poufne”, zostało prawdopodobnie zniszczonych.

Bibliografia

- Banach A., *Polska książka ilustrowana 1800–1900*, Kraków 1959, s. 205–471.
- Górnjak T., Saletra B., *Cenzura w polskich bibliotekach naukowych w latach 1945–1989 na przykładzie Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego*, [w:] *Nie po myśli władzy: studia nad cenzurą i zakresem wolności słowa na ziemiach polskich od wieku XIX do czasów współczesnych*, red. D. Degen, M. Żynda, Toruń 2012, s. 266–281.
- Książka Życzeń Czytelnici Czasopism*, [Archiwum BUŁ].
- Michalewska A. *Działalność wydawnicza Rudolfa Wegnera*, „Roczniki Biblioteczne” 1978, R. 22, nr 1–2, s. 126–127.
- Nowak A. „Cuda Polski” czyli Rudolf Wegner *rediviva*, „Wiadomości Księgarskie” 2008 R. 15 [57], nr 4, s. 85.
- Nowicka M. *Polacy w Harbinie*, [dostęp: 30.01.2014], www.chinypopolsku.pl.
- O *Bibliotece Medycznej*, fragment [dostęp: 30.01.2014] <http://www.ptta.pl/pef/pdf/p/pawlikowski.pdf>.

Rausz M., „Cuda Polski” Rudolfa Wegnera. *Historia edycji*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia”, Folia 39, t. 4, Kraków 2006, s. 156–166.

Skierkowska E., *Współczesna ilustracja książki*, Wrocław 1969.

Sprawozdania z działalności Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego za lata 1947/49–2006.

Sprawozdania Sekcji Ikonografii [OZS BUŁ] za lata 1967–1975 [Archiwum BUŁ].

Szypulski M., *Magister Samuel Typographus. Rzecz o Samuelu Tyszkiewiczzu drukarzu emigracyjnym (1889–1954)*, Kraków 2004.

Dynamika systematycznego wzrostu, nowoczesna przestrzeń intelektu, labirynt znaków, magia zaangażowanych w swoją pracę ludzi z pasją – to tylko kilka haseł, które przychodzą na myśl, kiedy chcemy przywołać nazwę Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego i 70 lat jej historii. Łódź przed dwoma wiekami powstawała z tradycji niejednorodnych, i podobnie powstawał – jako mozaika różnych treści intelektualnych – Uniwersytet Łódzki.

profesor Jarosław Płuciennik

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

ISBN 978-83-7969-679-6

9 788379 696796